

תאוות בשרים: התשוקה לבשר בישראל בתקופת הצנע, 1953–1947

לבשר יש מעמד ייחודי בתזונה האנושית. הצמצום החד באספקת בשר לאוכלוסייה האזרחית במהלך מלחמת העצמאות ובשנות הצנע שלאחריה, הוליד מגוון תגובות אזרחיות ובהן צמיחתו של שוק שחור, התפתחות ענף חקלאי משגשג לגידול וממכר של בשר חזיר, ומערך הברחות שחצה גבולות לאומיים גם בתקופת המלחמה. כמו בחברות אנושיות רבות, ניכר שאף בחברה הישראלית היה קיים "רעב לבשר" – תשוקה שלא היה אפשר לשכך באמצעות תחליפים כמו "דג הפילה", שהפך לסמל התקופה. אורית רוזין עוקבת אחר התמודדותם של הישראלים הראשונים עם היעדר בשר משולחנם ומגלה כך טפח מדיוקנה של התרבות הישראלית בת הזמן.

כחלק מההתארגנות לקראת סיום המנדט הבריטי בארץ ישראל, ולשם הגברת השליטה בתחום הכלכלי, הוקם משרד המפקח על היבוא ועל המלאי. משרד זה נועד לטפל בין היתר ברישום המלאי, בפיקוח על יבוא מצרכי מזון ואספקה לבעלי חיים וכן נמסר לטיפולו תחום אספקת המזון, חלוקתו והפיקוח על המחירים (זאת בהמשך למשרד המנדטורי המפקח על המזונות). לאחר הקמת המדינה, ובעקבות הכרזה במאי 1948 על מצב חירום, הוקנו לשר התעשייה והמסחר פרץ ברנשטיין (ממפלגת "הציונים הכלליים") סמכויות לאכוף את התקנות לשעת חירום (מורשת השלטון המנדטורי), שנועדו לטיפול בנושא היבוא והיצוא, וכן הפיקוח על המזונות ועל המחירים. באוגוסט 1948 אישרה מועצת המדינה את הפקודה למניעת הפקעת שערים וספסרות, וחוק זה חייב את הקמתם של בתי־דין עירוניים לנאשמים בהפרת הפקודה. בתי־דין אלה החליפו את הטריבונלים העירוניים שעסקו בעבירות ספסרות, שאחדים מהם הוקמו בשנת 1941 בידי ממשלת המנדט, ואת בתי־הדין לספסרות שהוקמו בשנת 1947 בידי הוועד הלאומי. לבד מבבתי־דין אלה עבריינים נשפטו גם בבתי־משפט שלום. בתחילת המלחמה הצבא אכף אף הוא את האיסור על הספסרות אבל לא שפט אזרחים, אלא במקרים של ביזה.

לאחר פרוץ השלב הראשון של מלחמת העצמאות – המלחמה הבין־קהילתית – בנובמבר 1947, שעה שהתקבלה באו"ם החלטת החלוקה, החלה אספקת המזון להצטמצם.

באוקטובר 1947, כשבוע לאחר פרסום הודעת שר המושבות הבריטי בדבר ההחלטה על פינוי ארץ ישראל ולאחר פרסום מסקנות הדו"ח של ועדת האו"ם המיוחדת לפתרון שאלת ארץ ישראל, הטילה מנהיגות היישוב היהודי בארץ משטר חירום. ההכנות למלחמה כללו התארגנות בתחום הצבאי וכן בתחום הכלכלי. בתקופת חירום זו, כלכלתו של היישוב העברי בארץ ישראל לפני קום המדינה ובשנים שלאחר מכן נוהלה באופן ריכוזי בידי מוסדות היישוב והמדינה. ריכוזיות זו נועדה להבטיח את גיוס כל המשאבים לטובת המאמץ המלחמתי, וכן, בדומה לדרך שבה ניהלו הבריטים את כלכלת האימפריה בתקופת מלחמת העולם השנייה, היא נועדה לדאוג לאספקת מזון ומוצרים אחרים לכלל האוכלוסייה ולמנוע עליית מחירים תלולה. ב־26 באפריל 1949, לאחר תום המלחמה, נמשכה מדיניות החירום, שכונתה מעתה "מדיניות הצנע", במטרה לאפשר קליטה של מאות אלפי עולים ושיקום התשתיות לאחר המלחמה.

ד"ר אורית רוזין מלמדת בחוג להיסטוריה של עם ישראל וחוקרת את ההיסטוריה החברתית, המשפטית והתרבותית של ישראל בעשורים הראשונים אחרי קום המדינה.

orit@post.tau.ac.il :7"א

תלושים לבשר, מתוך פנקס תלושים
מתקופת הצנע

האוכל של היחידה; במקרה אחר נתפסו עזים והוחלפו בפרות לצורך מאכל. אחדות מהפרות נמכרו שוב ותמורתן נקנו כובעי פלדה.

גם חלבונים אחרים מן החי היו בצמצום, הן בשל הירידה בייצורם והן בשל העלייה בצריכת המזון על-ידי הצבא. נוסף על כל אלה חל גידול באוכלוסייה היהודית בשל העלייה, ועם כיבושם של שטחים חקלאיים רבים נותקו לפחות מקצת מהערבים שנותרו בארץ משטחי החקלאות שלהם או מעדריהם וחדלו לייצר מזון, וגם אוכלוסייה זו נזקקה לאספקה סדירה של אוכל.

צריכת מזון מבטאת זהות. לאחר מילוי הצרכים התזונתיים הבסיסיים, הצריכה, החלוקה וההעדפות השונות בתזונה קשורות למקום, לזמן ולתרבות מסוימים. תקופת הצנע מאפשרת להתחקות אחר תפקידו של הבשר בחברה הישראלית בראשית ימיה דווקא בשל המחסור החריף במצרך זה. באמצעות הדיון בתשוקה לבשר אפשר לתאר את תמונת חיי היומיום בתקופת הצנע וגם להצביע על תפקידו של הבשר כאמצעי תקשורת – כסמל המבטא רעיונות ומשמעות חברתית. אכילה או הימנעות מאכילה של בשר, או הימנעות מצריכה של בשר מסוג מסוים, מסמנים גם כיום גבולות ברורים של זהות ושל בחירה מוסרית ודתית.

מדוע בני-אדם אוכלים בשר?

התשובות המקובלות לשאלה זו הן, כי בשר ערב לחכם של בני-אדם וכן כי הוא עשיר בחומרים מזינים. במחקר, עם זאת, התשובות הללו שנויות במחלוקת. יש הסבורים שמגוון המשמעותיות הסמליות המוענקות לבשר בתרבויות מסוימות נועד למעשה לשרת מטרה זו – היינו להזין את הגוף. אחרים סבורים שבתרבויות מסוימות אכילת בשר נועדה לשרת צרכים תרבותיים – למשל, להעניק או לשמר סטטוס חברתי, וכי הרכיב התזונתי הפיסולוגי הוא רק שני בחשיבותו. את הדעה הראשונה מייצג מרווין הריס (Harris), שסבור אמנם שבני אנוש אינם קרניבורים גמורים, אך לטענתו אכילת בשר מעניקה לגופנו מזון מתאים במיוחד ועשיר בחומצות אמינו. הריס מביא דוגמאות של מחקרים אתנוגרפיים מרחבי העולם שמוכיחים, כי בתרבויות רבות ושונות זו מזו לבשר יש ערך העולה בהרבה על זה של מזון צמחי. כמו פרדריק סימונס (Simoons) לפניו, הוא מצביע על המושג "רעב לבשר" (meat hunger), שקיים בשפות שונות ומשמעותו רעב שאפשר להשביעו רק באמצעות בשר. עוד טוען הריס, שבחברות מסוימות ערכו של הבשר כה רב, עד שירידה באספקת הבשר בגלל התמעטות בעלי החיים מסיבה כלשהי, אפילו כשאין מחסור במוצרי מזון אחרים, עלולה לגרום למריבות ואף לפיצול בין-קהילתי. סימונס הראה כיצד הבדלים בתזונה – בעיקר בתזונה של חלבונים

במחצית הראשונה של שנת 1948, 50 אחוזים מהמזון שסופק ליישוב היהודי יוצרו בידי יהודים, שבעה אחוזים נרכשו מן המשק הערבי ועוד 43 אחוזים יובאו. לארץ יובאו מוצרי יסוד רבים: קמח, חיטה, סוכר, מרגרינה, שמן, וגם מוצרי בשר וכן בקר שיועד לשחיטה. יבוא המזון מחו"ל לא פסק אמנם במשך כל תקופת המלחמה, אבל כמות המזון החיוני שיובא הצטמצמה. במהלך השלב הראשון של המלחמה (לפני עזיבת הבריטים וכניסת הצבאות של מדינות ערב למלחמה) ובעיקר בשל הלוחמה בדרכים, נפגע גם שיווק המזון בארץ ישראל. העברת מזון ממרכזי הייצור אל הצרכנים נפגעה והיה קושי בהעברת מצרכים מיובאים שנפרקו בנמלים או שוחררו מן המחסנים הממשלתיים (עדיין בחסות בריטית) שבחיפה, ביפו, בירושלים ובתל-אביב.

המצרך העיקרי שבאספקתו לכלל היישוב התגלו קשיים רבים בכל תקופת המלחמה היה הבשר. רוב הבשר שצרכה האוכלוסייה היהודית בארץ יובא מחו"ל. את השאר סיפקו המשק היהודי והמשק הערבי המקומי. בשל נסיבות המלחמה והביקוש הרב לבשר, נשחטו במהלך המלחמה פרות חולבות וכן מבכירות ולפיכך אבדו במלחמה כ-5,000 ראשי בקר מתוך 35 אלף ראשי הבקר שהיו במשק היהודי ערב המלחמה. בשל המחסור בבשר, קיבלו הנהלת הוועד הלאומי וארגון הגג של המועצות המקומיות החלטה להורות על סגירת בתי-המטבחיים והאטליזים לתקופות זמן קצובות עד הצטברותו של מלאי מספיק. גם לאחר נקיטת צעדים להגבלת צריכת הבשר והסדרת יבוא של בשר מתורכיה, מארצות-הברית, מאוסטרליה ומארגנטינה, ובכלל זה יבוא של בשר לא כשר, נמשך המחסור באספקת הבשר לצורכי האוכלוסייה היהודית כל תקופת המלחמה. יש להדגיש, כי למרות איסור השחיטה בשביל כלל האוכלוסייה, נשחטו בהמות בבית-המטבחיים בתל-אביב מדי שבוע כדי לספק בשר לשירותי הביטחון ולבתי-החולים.

בשל קשיים באספקת המזון לצה"ל, ומאחר שאגף האספקה שהוקם לא הצליח לספק את כל צורכי המזון של הצבא, יחידות צבאיות דאגו לעצמן. חטיבות הקימו רפתות ובתי-מטבחיים שאליהן הובל בקר משלל האויב כדי לספק לצבא בשר טרי. גם לאחר שבחודש יוני 1948 הצליח אגף האספקה להגיע לרמת תפקוד טובה, עדיין נותרו בעיות לא-פתורות באספקה; האגף אף לא הצליח להשתלט באופן מסודר על המשאבים שנפלו לידי עקב בריחתם או גירושם של הפליטים הערבים שהותירו מאחור עדרים צאן ובקר ותרנגולות לרוב. אלה נפלו לעתים לידיהם של חיילים ששחטו ואכלו אותם או מכרו אותם לתושבי הסביבה. עדר בקר, כמו שלל מסוגים אחרים, הפך למקור הכנסה ליחידות צבאיות, ובמזומנים שקיבלו תמורתו תמכו בחיילים נזקקים. במקרה אחד הובא בקר מכפר נטוש בגבול לבנון ונמכר לקיבוץ, והתמורה נועדה לשיפור המטבח וחדר

על עונשם של המתאווים

אחד הסיפורים הידועים ביותר בתרבות היהודית הקשורים בתשוקה לבשר מופיע במקרא, בספר במדבר (יא: 1-34):

וַיְהִי הָעָם כְּמֵתְאָוְנִים רַע בְּאֶזְנֵי יְהוָה; וַיִּשְׁמַע יְהוָה, וַיַּחַר אַפּוֹ [...] וַהֲאִסְפֹּף אֲשֶׁר בְּקִרְבוֹ הַתְּאוּוֹ תִאָּוֶה וַיִּשְׁבּוּ וַיִּבְכוּ, גַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיֹּאמְרוּ, מִי יַאֲכִלֵנוּ בָשָׂר. זָכַרְנוּ אֶת-הַדְּגָה, אֲשֶׁר-נֹאכַל בְּמִצְרַיִם, חָנָם; אֶת הַקִּשְׂאִים, וְאֶת הָאֲבִטְחִים, וְאֶת-הַחֲצִיר וְאֶת-הַבָּצְלִים, וְאֶת-הַשּׁוּמִים. וַעֲתָה נַפְשֵׁנוּ בְּבָשָׂה [...] וַיִּחַר-אַף יְהוָה מְאֹד, וַיְבַעֲנֵי מִשָּׁה רַע. וַיֹּאמֶר מִשָּׁה אֶל-יְהוָה, לָמָּה הִרְעַתָּ לְעַבְדְּךָ, וּלְמָה לֹא-מָצָתָי חוֹ, בְּעֵינֵינוּ: לָשׂוּם, אֶת-מִשְׁאֵה כָל-הָעָם הַזֶּה-עֲלֵי. [...] מֵאִן לִי בָשָׂר, לְתֵת לְכָל-הָעָם הַזֶּה: כִּי-יִבְכּוּ עָלַי לֵאמֹר, תִּנְהַגְנוּ בָשָׂר וְנֹאכְלָה [...] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מִשָּׁה [...] וְאֶל-הָעָם תֹּאמְרוּ הֲתִקְדָּשׁוּ לְמַחֵר, וְאֶכְלֹתֶם בָּשָׂר-כִּי בְּכִיתֶם בְּאֶזְנֵי יְהוָה לֵאמֹר מִי יַאֲכִלֵנוּ בָשָׂר, כִּי-טוֹב לָנוּ בְּמִצְרַיִם; וְנִתֵּן יְהוָה לָכֶם בָּשָׂר, וְאֶכְלֹתֶם. לֹא יוֹם אֶחָד תֹּאכְלוּ, וְלֹא יוֹמִים; וְלֹא חֲמִשָּׁה יָמִים, וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים, וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים, וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים, וְלֹא עֶשְׂרֵה יָמִים, עַד חֹדֶשׁ יָמִים, עַד אֲשֶׁר-יֵצֵא מֵאֶפְרַיִם, וְהָיָה לָכֶם, לְזָרָא [...] וְרוּחַ נְסֵעַ מֵאֵת יְהוָה, וַיִּגְזוּ שְׁלוּיִם מִן-הַיָּם, וַיִּטְּשׂוּ עַל-הַיַּמְחִנָּה [...] וַיִּקָּם הָעָם כָּל-הַיּוֹם הַהוּא וְכָל-הַלַּיְלָה וְכָל יוֹם הַמַּחֲרָת, וַיִּאֲסֹפוּ אֶת-הַשְּׁלוּ [...] הַבָּשָׂר, עוֹדְנֵוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם-טָרְסָם, וְכָרְתוּ; וְאָף יְהוָה, חָרָה בָעָם, וַיִּזַּף יְהוָה בָּעָם, מִכָּה רַבָּה מְאֹד. וַיִּקְרָא אֶת-שֵׁם-הַמָּקוֹם הַהוּא, קִבְרוֹת הַתְּאוּוֹה: כִּי-שָׁם, קָבְרוּ, אֶת-הָעָם, הַמִּתְאָוִים.

בסיפור המקראי הזה בני ישראל מתאווים לא רק לבשר: הם מתאווים גם לקישואים, לאבטיחים, לחציר, לבצלים ולשומים, אלא שגם משה וגם אלוהים אינם דנים כלל בתאוותם לפרי הגן אלא אך ורק לבשר ולדגים. הקוראים את הסיפור המקראי כיום אינם תוהים על כך, כי למעט בנוסח תלונתם של בני ישראל, הסיפור עצמו נסב כולו על התשוקה לבשר בעלי חיים. נראה, שהזמן שחלף בין יצירתו של סיפור זה והפיכתו לטקסט קנוני לבין חייו כיום, לא השפיע על הבנתו את ההיררכיה של המזונות. בראש פירמידת התזונה עדיין עומד הבשר ומעמדו של הבשר בתזונה האנושית ובכלל זה בתזונת בני ישראל הנוודים במדבר – הוא גבוה בהרבה מזה של מזון מן הצומח. אמנם בתקופת הצנע התגעגעו הישראלים החדשים, כמו אלה הקדמונים, גם לבצלים – כמאמרו של חבר הכנסת מיכאל חזני שקבע: "אם אפשר לחיות בלי בשר, הרי אי-אפשר לחיות בלי בצל", (דברי הכנסת, כרך י', 11.9.1951, עמ' 42), ובכל זאת מאמץ רב יותר הושקע במרדף אחר הבשר, וערכו התזונתי, הסמלי והכלכלי היה גבוה בהרבה.

בעיות בשוק הבשר

הבשר שעלה על שולחנם של הישראלים הראשונים היה מועט: באופן חוקי נשחטו בישראל עגלים, שוררים

מן החי – בין קבוצות אתניות שונות באפריקה ובאסיה, מתבטאים בהבדלים פיסיוולוגיים, וכי לאוכלי בשר, דם וחלב יש יתרון בכל הקשור לגובה ולכוח פיסיו. עם זאת, הוא העלה את הסברה שמקורו של הרעב לבשר הוא פסיכולוגי ולא דווקא פיסיוולוגי, וכי מקורה של תשוקה זו בירידה בזמינות של בשר, המלווה בירידה מעטה בלבד בזמינות של קלווריות ובכלל זה של חלבונים.

מחקרו של ניק פידס (Fiddes) מייצג את האפשרות השנייה. פידס מצא, שאין דינו של בשר בעלי החיים כדינו של כל מאכל אחר, שכן לבשר משמעויות סמליות עמוקות בתרבות האנושית. הוא טען כי אכילת בשר השריר של חיה מפותחת (היינו של חיה ממשפחת היונקים) היא ביטוי לכוחם העודף של בני אנוש על הטבע ושצריכת בשר מבטאת הישגיות, יוקרה ועושר. אמנם אין פירוש הדבר שבכל פעם שאנחנו צורכים בשר אנו מתגאים בהכנעתם של בעלי חיים, אך לעיקרון זה, הוא טוען, נוכחות מתמדת בתרבות של חברות אנושיות הניזונות מבשר.

משום שבשר הוא מקור חשוב לחלבון ולברזל, הוא נחשב בעבר (הלא רחוק) למאכל התורם לבריאות טובה. בשר אדום עדיין נחשב מזון הולם לגברים. בתרבויות מסוימות הוא מסמל גם כיום כוח פיסיו וחברתי-פוליטי – הקשורים שניהם לזהות הגברית. "נשים", טוענת קרול אדמס, שהן "אזרחיות מדרגה שנייה, אוכלות לרוב מזון המדורג שני בתרבות הפטריארכלית: ירקות, פירות ודגנים, יותר מאשר בשר". היא סבורה שבכל המעמדות החברתיים בשר מזוהה עם גבריות (Carol J. Adams, *The Sexual Politics of Meat*, New York, 2000, p. 36).

מפני שמזון בכלל ובשר בפרט שימשו בעבר ומשמשים גם כיום להגדרת זהות, כדי לתחום את אכילת הבשר כדאי להציף רגע באורח החיים המנוגד, של הימנעות ממנו – בצמחונות. פרמה רוי (Parama Roy), שבחנה את האופן שבו צמחונות שימשה נדבך בשפתו הפוליטית של מהטמה גנדהי, הצביעה על הקשר התרבותי שבין גבריות, קולוניאליזם וכוח לבין אכילת בשר. בין היתר היא התייחסה לדרך שבה תיארו הבריטים את ההודים המתנזרים מבשר (בעיקר בבנגל) כחלושים ואפילו כנשיים. היא טענה שהצמחונות הייתה חלק מן השפה הפוליטית ומן הגוף הפוליטי שעיצב גנדהי, וכי אלה באו לידי ביטוי גם בריסון מיני ובהקפדה על הרגלי היגיינה, בהקרבה עצמית ובויתור על עונג. רוי הדגימה את יכולתו של גנדהי לנצל סמלים תרבותיים ולהפוך אותם על פניהם, ובאמצעות אי-אלימות וצמחונות – לבטא את כוחו שלו ואת כוחו של עמו. גנדהי, היא קבעה, המיר חולשה ומחסור בכוח והבנה גברית חדשה. להלן אבחן את הצמחונות (ושאר הביטויים של הריסון העצמי) נוסח גנדהי על רקע התרבות האסקטית שצמחה בתקופת היישוב העברי בארץ ישראל, ובאיזו מידה היה הריסון העצמי חלק מן השפה הפוליטית בראשית שנות המדינה.

ותאואים. כן יובאו בשר קפוא וקופסאות של בשר משומר. מקור נוסף לבשר היה עופות – אלה שגודלו ונשחטו בארץ ונמכרו טריים ואלה שיובאו קפואים ונמכרו בשלמותם. מראשית המלחמה בסתיו 1947 ועד שנת 1952 מנת הבשר או העוף השבועית עמדה על כ-200 גרם לנפש לשבוע. היו עם זאת תקופות קשות שבהן לא חולק בשר כלל, או שבועות שבהם חולקה מנה של 125 גרם לנפש בלבד, וזו קוצצה ל-100 גרם בסתיו הקשה של שנת 1951. באוגוסט 1950 המנה הממוצעת לנפש הייתה 100 גרם בשר לחודש, ולא כל הבשר שחולק היה ראוי למאכל. בהשוואה, קיצוב הבשר והחלבונים מן החי בכלל בבריטניה היה טוב בהרבה: בשנה הקשה ביותר מבחינת אספקת בשר (הנתונים אינם כוללים אספקת בשר עוף) חולקו בבריטניה 40 קילוגרמים בשר לנפש לשנה.

הבעיות בשוק הבשר היו מגוונות: התחרות על מלאי הבהמות המצטמצם העלתה את המחירים. היה גם קושי מסוים להשיג בהמות לשחיטה מן השוק המקומי בשל המלחמה בדרכים; המחירים הרשמיים שקבעה עיריית תל-אביב למשל, הקשו על הקצבים להשיג בקר מפני שקונים אחרים, כמו בתי-חולים, בתי-חרושת למוצרי בשר והצבא, הציעו למגדלים ולסוחרים מחירים טובים יותר. על כל אלה נוספה העוינות הבין-קהילתית – הנהגת היישוב העברי ביקשה להימנע מלרכוש בקר מן המגדלים הערבים כי חשו שהדבר מהווה תרומה כלכלית למאמץ המלחמתי של האויב וכי פירוטיה מגיעים ללוחמים הבלתי-סדירים.

המחסור וכן התחרות על המשאבים המצומצמים הובילו ליצירתן של יריבויות עסקיות. התאחדות הקצבים העבריים בתל-אביב פנתה בדרישה למוסדות הלאומיים ולעיריית תל-אביב בבקשה למסור לה את כל המסחר בבקר במקום לסוחר הבקר. הם ביקשו בלעדיות בהבאת הבקר לבתי-המטבחיים, וזאת במטרה להזיל את המחירים ולמנוע מתווכים מיותרים. בנוסף טענו, שלא הוכח שסוחר הבקר הערבים שמהם קונים הסוחרים היהודים בהמות אינם משלמים דמי-לא-יחרף לכנופיות הערביות – כלומר ללוחמים הלא-סדירים במלחמה הבין-קהילתית. מן הנוסח הנפתל של מכתבם ומשום בקשתם שנציגם ייפגש עם הרשויות במטרה להסביר להם את המצב בשיחה בעל-פה, נראה שהביקוש הרב לבשר הקשה על ההפרדה הכלכלית שביקשו ראשי הוועד הלאומי ליצור בעטיו של מצב המלחמה בין שתי הקהילות היריבות בארץ ישראל. מכל מקום, משעה שהופסק הסחר בין הקהילות, חלה ירידה במחירי המזון ביפו הערבית.

המחסור בבקר לשחיטה כשרה בבית-המטבחיים המפוקח בידי הרשות המקומית וכן היבוא של בשר קפוא מחו"ל, שהקצבים התנגדו לו, הולידו קשיים כלכליים למשפחות שפרנסתן הייתה על השחיטה והממכר של בשר. באיגוד הקצבים של תל-אביב-יפו טענו, שאיסור השחיטה

שהוציא הוועד הלאומי לא נאכף בכל רחבי היישוב העברי, וכי באזורים שונים ובכללם בשכונות הגבול של תל-אביב נשחטות בהמות שחיטה פיראטית בלי פיקוח וטרניר, בלי פיקוח רבני ובלי תשלום מסי שחיטה לעירייה, וכי פרנסתם קופחה לשווא. לטענות אלה היה בסיס: המחלקה הווטרנרית של עיריית תל-אביב פעלה בשכונות הגבול והחרימה בשר שנשחט שלא בפיקוח. הווטרנר העירוני דיווח שאיסור השחיטה, שנועד למנוע מערבים הכנסה, נענה באי-ציות ובשר שנשחט שלא כדין מוברח לתל-אביב. איגוד הקצבים התל-אביבי אף הפעיל שני אופנועי סיור באזורי הגבול כדי למנוע הברחות של בשר שנשחט שחיטה "שחורה" מחוץ לתל-אביב. בתחילת ינואר 1948 הוחלט על יבוא של בקר מהונגריה במטרה להימנע מרכישת בקר אצל סוחרים ערבים. אך בשל המחסור לקראת סוף אותו החודש הותרה רכישת בקר מערבים בתנאי שהמחיר לצרכן לא יעלה על המחיר המרבי שנקבע. עד סוף דצמבר המחירים נקבעו על-ידי שלטונות המנדט, אך לאחר שהוועד הלאומי הסיר (באופן זמני) את החרם על רכישת בשר מערבים, החליטו הבריטים להפסיק את המעורבות הממשלתית בנושא. נמרוד הגלעדי מצא במחקרו, כי שתי הקהילות לא ראו את המסחר ההדדי בעין יפה, והמסחר קיבל בהדרגה אופי פלילי. הקשרים בין הסוחרים הערבים והסוחרים היהודים נמשכו כמעט עד סוף המלחמה, אך היקף המסחר הלך והצטמצם. בשל מיעוט ראשי הבקר, נקבעה שחיטה של בהמות בתל-אביב לימי רביעי בלבד והממכר של בשר באטליזים נקבע לימים רביעי, חמישי ושישי בלבד. הגשת בשר במסעדות הותרה גם היא רק בימים הללו – כנראה במטרה למנוע או להקטין את שיעורי הבישול וההגשה של בשר מוברח. במחירי הבשר חלה עלייה תלולה ותכופה.

הקושי באספקת בשר עורר שאלות הנוגעות לסולידיריות של חברה במלחמה. יו"ר אגודת הקצבים בתל-אביב פנה במכתב לראש העירייה ישראל רוקח, וביקש ממנו שלא להכריח את הקצבים לספק בשר למסעדות, כפי שנאלצו כבר לעשות בפקודתו, אלא רק לתושבי העיר:

אגודת הקצבים בתל-אביב עושה מאמצים עליונים וחברי האגודה מסכנים את חייהם ונוסעים לכפרים ולמושבות ולמקומות המסוכנים ביותר וקונים בקר עבור תושבי ת"א [...] לקחנו על עצמנו למלא את חובותינו [...] אנו מספקים בשר לתושבי תל-אביב תוך הפסדים וסכנת-נפשות מתוך הכרה עבור הצרכנים שבניהם נמצאים בעמדות ומסכנים את חייהם, אבל לא עבור בעלי מסעדות אשר עושים רווחים מהבשר הזה בו בזמן שאנו מפסידים ומסכנים את חייו. לכן אני מבקש [...] להתחשב עם הסברתנו ולא ללחוץ עלינו לספק בשר למסעדות במצב הנוכחי.

(ארכיון עיריית תל-אביב, תיק V 5, אל ראש העיר ישראל רוקח מאת צבי טבק, 20.3.1948)

תושבים בתל-אביב ממתנים בתור לרכישת בשר בתלולים, שנת 1949

עם הגידול בביקוש למזון בכלל ולבשר בפרט עלו המחירים, על אף המאמץ לפקח על חלוקת המזונות. הספסרות פרחו: מחירים הופקעו, מזון הוברח ללא רישיון ומלאי של מזון נעלם. פקחים בלשו אחר המסעדות, והעבריינים שהחזיקו בשר "שחור" הועמדו לדין. לא רק שצאן ובקר נשחטו בהיחבא שחיטה לא-כשרה כדי לענות על הביקוש, גם ארנבים וגמלים נשחטו שחיטה שחורה בלי כל פיקוח. על אף הקרבות, יהודים וערבים שיתפו פעולה למען רווחים כלכליים. לנוכח המחסור ובמטרה להשליט סדר בשוק, הונהג בינואר 1949 רישום מחודש של הצרכנים באטלזים וכן הונפקו כרטיסי בשר חדשים. בשל החשש מאלימות בתורים לאטלזים, גויס המשמר האזרחי לספק משגיחים שיפקחו על הסדר הציבורי.

אחרי המלחמה

בשלהי המלחמה לא ניכר שיפור ממשי בחלוקת בשר לאזרחים. במרוצת שלושה-ארבעה שבועות בחודש אפריל 1949, התנהלה שביתה של מוכרי העופות. גם בחלוקה המיוחדת של תוספות עוף לחולים התגלו קשיים, תחילה בשל השביתה הממושכת ואחר-כך בשל העובדה שרק מספר מועט של חנויות סיפקו את התוספת המיוחדת. בתל-אביב המשיכו לחלק בשר לאזרחים רק החל מיום רביעי בשבוע. לקראת פסח תש"ט (1949), חולקו בתל-אביב 250 גרם דגים טריים או קפואים לנפש, ביצים (חמש למבוגר וארבע לילד) וכן 200 גרם בשר לנפש לערב הפסח ועוד 200 גרם לנפש לשבוע החג, נקניק - 150 גרם לנפש ובשר עוף - 150 גרם לנפש (בחיפה חילקו עופות חיים).

ואילו מוועדת המצב בירושלים שלחו מברק וביקשו מעיריית תל-אביב להקצות מהבקר המיועד לתל-אביב לירושלים המורעבת, וכך אכן נעשה. בתחילת פברואר, משום שלא נשחט כל בקר בתל-אביב, נתבקשה פתח-תקווה לתרום את חלקה ולשלוח בשר לירושלים. באותו חודש הוציאה ועדת הבשר, שפעלה תחת הוועד הלאומי, הנחיות חדשות בנוגע למסחר בבקר ובבשר, שהחליפו את אלה של רשויות המנדט, אך תקנות אלה לא תמיד קוימו כלשונון על-ידי הרשויות המקומיות. במרס 1948 כבר נואשו קצבי תל-אביב מהמצב. המחירים שהורשו למכור בהם בשר לא היו ראליים. המושבות מכל מקום לא הרשו כלל למכור בקר לשחיטה ושמרו על העדרים שהיו ברשותם לצריכה מקומית. קצבי תל-אביב דרשו שתוקם ועדת בשר לאומית שתרכוש ותחלק את הבקר לכלל היישוב באופן שוויוני ושהממות יישחטו לצריכה שבוע אחד בתל-אביב ושבוע אחד לשאר היישוב, שכן לא היה די בקר להאכיל את תושבי כל הארץ מדי שבוע. נוסף על כך ביקשו שיובא לארץ בשר קפוא (שעד אז הם התנגדו לו) וכן ביקשו יבוא של עופות חיים. באפריל 1948 החליטה עיריית תל-אביב לחלק לתושבים כרטיסי בשר (למבוגרים ולילדים) כדי להבטיח חלוקה מסודרת של מצרך מבוקש זה. כך לדוגמה, בין 9 ל-18 באפריל 1948 ניתנה לתושבי תל-אביב האפשרות לרכוש בשר עוף או דג בכרטיסי הבשר החדשים שניפקה העירייה - בשר בקר לא חולק כלל. ההקצבה השבועית לנפש עמדה על 250 גרם עוף טרי לנפש, או 300 גרם עוף קפוא (מדמרק) לנפש, או 250 גרם פילה קפוא של דג מתוצרת נורבגיה. ההבדל במחיר לצרכן היה רב - מחירה של מנת העוף הטרי היה גבוה כמעט פי ארבעה ממחירה של מנת דג קפוא.

לקראת ראש השנה תש"י (1949) צומצמה אספקת הביצים לאזרחים בשבועות שקדמו לחג, במטרה לאגור די מלאי שיאפשר לחלק מנה מוגדלת של ביצים לקראת החג. בשבועות שלפני החג חולקו שתי ביצים לשבוע למבוגר ועוד ארבע ביצים לילד, ואילו בשלושת השבועות של חגי תשרי חולקו שש ביצים לשבוע לילדים וחמש ביצים למבוגרים. חולקו גם 200 גרם דגים (טריים) לנפש לשבוע ועוד 200 גרם בשר לנפש לשבוע. מרמתיהו קליר, מנהל המחלקה לכלכלה ולסטטיסטיקה של עיריית תל-אביב, היה מודאג מהמהומה שתפרוץ בתורים – בעיקר בתור לאטליזים שבהם נמכר בשר (עופות נמכרו בחנויות מיוחדות לכך) ותבע שפקחים במדים ידאגו לסדר הציבורי בשעת החלוקה המוגברת לחג.

כפי שמנת הביצים הצטמצמה לפני החגים כדי לאגור מלאי, כך צומצמה גם אספקת הבשר לתושבים (הן בשר עוף והן בשר בקר). מנת הבשר (עוף או בקר) הרגילה עמדה בשבועות הקיץ על 200 גרם לנפש לשבוע, אבל היו שבועות שבהם חולקה אספקה של 125 גרם בלבד. לרוב חולק בשר קפוא ולעתים בשר משומר בקופסאות.

במצב האספקה חלה הידרדרות במהלך חודשי הסתיו והחורף של שנת 1949-1950. במסעדות הונהג שימוש בתלושים בשעת הגשה של מנות בשר, על אף צעדי מחאה חריפים – ובהם השבתה שנקטו בעלי בתי העסק; אלה אף איימו לחדול מהגשת מנות בשר בכלל. דב יוסף, שר האספקה והקיצוב, טען שבעלי המסעדות עצמם מודים שלפחות מקצת לקוחותיהם נוהגים לצרוך מנת בשר כפולה, אחת בביתם והאחרת במסעדה, ובשם עקרון השוויון תבע ואף השיג רגולציה על מנות בשר אלה. מסעדות ולקוחותיהן (לפעמים בעלי תפקידים במערך הצנע בעצמם) המשיכו להיות מטרה לחצי הביקורת גם לאחר הנהגת פיקוח על הגשה של מנות בשר.

בשל המחסור החל משרד האספקה והקיצוב להקטין או לבטל כליל את ההקצבות למוסדות חינוך ולמוסדות רווחה (בתי-מחוי ומפעלי מזון). כלל הצרכנים, לרבות מי שהוכרו כחולים שזקקו לתוספת מזון, לא הצליחו לקבל את המנות המובטחות. כך למשל לקראת פסח תש"א (1951), התבקש משרד האספקה והקיצוב להקציב מנות לנצרכים בתל-אביב (5,000 משפחות). לכל משפחה נדרשה הקצבה של 250 גרם בשר (ללא עצמות) לכל החג – מנה זעירה לכל הדעות. אולם משרד האספקה והקיצוב סירב לספק את בקשת עיריית תל-אביב בטענה שהמנות המוקצבות למשפחות אלה נמכרות בשוק השחור ואינן מגיעות לנזקקים. מפעל פילנתרופי זה נסגר. על פניו נראה שיש לטענה זו תימוכין. מקורות שונים מייחסים להורים במשפחות ברוכות ילדים ממכר של מקצת ממנות הביצים, הבשר והעוף של ילדיהם תמורת תשלום.

בסוף שנת 1949 דיווח ראש המחלקה הכלכלית של עיריית תל-אביב לראש העיר, כי לדעת הוועדה הרפואית שעבדה לצד המחלקה, ניכרים סימניהן של מחלות חסר,

בעיקר בשכבות החלשות של החברה. במהלך תקופת הצנע כולה רווחו דיווחים על הגידול בתחלואת האזרחים בעקבות ההידרדרות במצב התזונה של האוכלוסייה. בייחוד רבו דיווחים אלה בסתיו של שנת 1951 ובקיץ ובסתיו של שנת 1952. בתחילת שנת 1953 ירדה מנת הבשר ל-100 גרם, ואלה חולקו אחת לשבועיים. כתוצאה מן המשבר בתזונה, פועלים שבתו והפגינו בתביעה לשפר את אספקת המזון.

חולים, זקנים וילדים היו אמורים לקבל תוספת של מזונות כגון ביצים וחמאה וכן לקבל בשר עוף. תוספת של בשר בקר סופקה לחולים רק במשך תקופה קצרה לאחר המלחמה. גם נשים הרות ומיניקות זכו לתוספת של חלבונים מן החי – בעיקר ביצים וחלב. מחלקי הבשר ומי שפיקחו על הכשרות זכו לתוספת של בשר עוף וביצים, כנראה במטרה למנוע שחיתות. בתוספות זכו גם מי שעבדו בעבודות פיסיות קשות. ואולם, ההידרדרות במצב התזונה והיענות בלתי-מספקת לתביעות של קבוצות עובדים שונות שלא זכו לתוספת מזון או שלא זכו בתוספת מספקת כדי לאפשר תזונה הולמת, הובילו לירידה בפריון העבודה. אמנם עיתונאים, פקידים ועובדים הזהירו פעם אחר פעם את קובעי המדיניות שכך עתיד לקרות, ואולם אזרחות אלה לא זכו למענה הולם. בעקבות הידרדרות זו, הטיל שר החקלאות על צוות של מומחי בריאות ותזונה להסביר את הסיבה להידרדרות ולספק המלצות. בפרוטוקול הוועדה קשרו מומחי תזונה ורופאים בין הירידה בפריון העבודה לבין התזונה הלקויה של האוכלוסייה ובעיקר למחסור בחלבון (בהסתמך על מחקרים שנעשו בבריטניה, המנה המינימלית לצריכת חלבון יומית עמדה על 40 גרם ליום, אך הממשלה לא עמדה באספקת מנה זו). בסופו של דבר נקבע בהמלצות הוועדה שיש להעלות את מנת הבשר ב-600 גרם נוספים בחודש. כן נתבעה אספקתם של תבלינים שונים שסייעו בגיוון התזונה.

סביב חלוקת תוספות המזון לחולים שררה מחלוקת בין הממשלה לעיריית תל-אביב. חולים פנו לקבלת אישור רפואי מן הרופא המטפל שלהם וזה הועבר לוועדה רפואית נוספת. המאושרים קיבלו תוספת של אחד או יותר מן הפריטים הבאים: ביצים, חמאה, סוכר, בשר, אורז, פירות וירקות. מעיון בתיקי ארכיון עיריית תל-אביב עולה, שהיה קושי ממשי לקבל אישור לתוספת מזון. אחת הסיבות לקושי זה הייתה קשיים ביורוקרטיים שהוערמו על הפונים ויחס משפיל מצד הפקידים. החולים והקשישים הממורמרים הרבו להתלונן על כך. דב יוסף כתב בזיכרונותיו, כי מספר החולים בתל-אביב קפץ בשיעור אסטרונומי כאשר רופאים הורשו להוציא תעודות מחלה. בהשוואה לירושלים, שבה עמד שיעור החולים רק על שלושה-ארבעה אחוזים ובחיפה על שישה-שבעה אחוזים, שיעור החולים בתל-אביב היה 10-15 אחוזים. ב-31 ביולי 1952 דווח בעיתון **הצופה**, כי שיעור החולים המקבלים תוספות מזון בכלל האוכלוסייה עומד על 20 אחוזים.

השוק השחור

פקחים עורכים חיפוש ברכב לאיתור מוצרי מזון מוברחים, שנת 1949

המחסור בבשר כשר ושאלת אספקתו של בשר לא־כשר העלתה על פני השטח מתחים קשים בין דתיים לחילונים. הרבנות פעלה כדי להסדיר משלוחים של בשר עוף ובקר לבתי־אוכל כשרים וחששה שבהעדר בשר כשר – התושבים המורעבים יחטאו באכילת בשר טרפה. דתיים התמרמרו על כך שרב הבשר הלא־כשר על הכשר וכי הציבור החילוני אינו מפגין די סולידריות עם הדתיים. בתל־אביב התחוללה ב־2 בדצמבר 1948 הפגנה מול בניין מועצת המדינה. ההפגנה התפזרה רק לאחר שמשלחת רבנים שייצגה את תביעות המפגינים נפגשה עם נציגי מועצת המדינה הזמנית ומסרה את תביעותיה להפסקת מכירת בשר לא־כשר. בישיבת מועצת המדינה הזמנית ביטא משה שפירא, שר העלייה והבריאות, את כאבו של המיעוט הדתי במדינה, שמאבקו היה כפול פנים: ראשית נאבק להשיג די בשר כשר לאזרחים דתיים, ושנית נאבק על צבינה של המדינה. בין היתר אמר שפירא:

במשך שישה חדשים סבלו אזרחי המדינה אוכלי־כשר סבל לא יתואר מחוסר בשר כשר: רבבות ילדי ישראל התנזרו מאכילת בשר, כי בשר כשר בבתי הוריהם הוא בבחינת בל ייראה ובל ימצא. אילו ידענו, שזהו סבל כללי של כל אזרחי המדינה – החרשנו [...] אך לא כך הוא המצב, לא

המחסור בבשר הוביל להיווצרותו של שוק שחור. קשה אמנם לאמוד את היקפו של השוק השחור, שידע עליות ומורדות במרוצת התקופה, אך אפשר לעמוד על מקורותיו וצרכניו. מטבע הדברים קובעי המדיניות ביקשו להציג את השוק השחור כקטן־ממדים (כדי שלא להודות בהעדר משילות) ואילו העיתונות והאופוזיציה הצביעו על היקפו הרחב. במענה לטענות שהופנו כלפיו בשעת המשבר בסתיו 1951 טען שר החקלאות פנחס לבון:

אין מיליון עופות במחירת שמשרד־החקלאות אינו יודע אודותם! [...] אין מברחים, רבותי, אלף פרות או אלפיים פרות לשחיטה. ובכלל, עלינו להבדיל בין העובדות ובין ההשתקפות הפסיכולוגיות של העובדות. למעשה יכולים למכור עשרה קילו בשר, אך כשעשרה קילו הללו עוברים דרך פיות אלפיים איש, הם הופכים לאלפיים טון.

(דברי הכנסת, כרך י', 11.9.1951, עמ' 32)

בהירות אפשר להניח, שממדיו של שוק זה היו גדולים מכפי שהעריך לבון. מקורו של הבשר הטרי השחור, שבשנת 1952 היה אפשר להשיגו בכמויות ניכרות, היה במושבי העולים. שם נשחטו פרות שנקנו במחיר מסובסד, מפני שהיה בכך רווח כלכלי עצום. בקר הוברח מאזורים שבהם חיה אוכלוסייה ערבית וכן מעבר לגבול תוך שיתוף פעולה בין יהודים לערבים (עם זאת, במקרים מסוימים נעשה הדבר ברשותה ובסמכותה של המדינה – כחלק מתגמולם של משתפי פעולה ערבים, והבשר נועד לשוק הכשר). גם קיבוצים מכרו בקר בשוק השחור. קופסאות בשר משומר שקנו עולים בתלושי הבשר, הגיעו אף הן לשוק השחור. עוד נמכרו אוזים, ברווזים, ממרח של כבד חזיר וקופסות שימורים של בשר חזיר שיובאו באופן בלתי־חוקי בדרך האוויר. כיוון שדרישות של פועלים שעבדו עבודה פיסית קשה ליכות בתוספת של בשר, מעבר לתוספת המיוחדת שכבר קיבלו, לא נענו, גם אם הפקידים חשו שיש ממש בתביעה, פועלים מקצועיים מאורגנים דרשו לא רק שכר יומי גבוה ממעבידיהם, אלא אף תבעו בתמורה לעבודתם חצי קילו בשר ביום כחלק מחבילת השכר שלהם.

בין דתיים לחילוניים

כפי שראינו, יחידות צבא סחרו בחיות משק כשרות, אך ענת שטרן מדווחת במחקרה על מקרה שבו במהלך המלחמה יחידה של צה"ל החזיקה בדיר חזירים. במשך המלחמה גדל הביקוש לבשר חזיר. לבקשת הרבנות הראשית, לאחר קום המדינה, לא הוסדרה כלל מכירה של בשר טר־פה קפוא, ואולם כבר בספטמבר 1949 החליט המפקח על המזונות להסדיר בתלושים גם מכירת בשר מסוג זה, שכן העדר פיקוח על חלק מן הבשר הביא לאובדן שליטה בשוק.

כולם סובלים באופן שווה, כי בשר-טריפה יש למכביר [...] לשיא ההתעללות הגיעו, לדעתי, בענין בשר-החזיר. [...] לא אדבר בענין זה מבחינה דתית, אלא מבחינה לאומית. אני חושב, שהבאת בשר-חזיר לארץ ישראל יש בה משום פשע לאומי. זה לא רק ענין של טריפה. בשר החזיר הוא דבר משוקץ בעיני היהודי מדורי-דורות. [...] היהודי היה נזהר מלהזכיר את השם הזה, והיה אומר "דבר אחר" ולא חזיר כי גם לא רצה לטמא את שפתיו. (פרוטוקול מועצת המדינה הזמנית, כרך ב', 16.12.1948, עמ' 20-21)

במענה לטענות אלה קבע בן-גוריון, שעל הממשלה לספק די בשר כשר לאלה הזקוקים לו ודי בכך, וכי אין לחייב את כלל האזרחים לצרוך בשר כשר דווקא. פרץ ברנשטיין, שר המסחר, התעשייה והאספקה בממשלה הזמנית, הסביר שכל עוד אספקת הבשר נשענה על שחיטה בבת-המטבחיים בארץ, הרי שלא התעורר מחסור בבשר כשר, ואולם כאשר רוב הבשר מיובא קפוא מחו"ל, הרי שקל יותר להשיג בשר בקר קפוא לא-כשר מאשר בשר כשר. בעניין בשר החזיר הודה ברנשטיין, כי הממשלה התירה לייבא בשר חזיר לצורכי האוכלוסייה הנוצרית. בוויכוח דומה שהתעורר במועצת עיריית תל-אביב, השיב ראש העיר במענה לשאלתה של דוד צבי פנקס (המזרחי), שהמחלקה הווטרנרית של העירייה לא נתנה כל היתר להכניס בשר חזיר לעיר. המצב בפועל היה שונה.

המאבק שהחל את דרכו כתביעה לשפר את מצב אספקת הבשר הכשר לדתיים התפתח לכלל מאבק רחב בשיסודו עמדו שתי תביעות – האחת לאסור יבוא של בשר טרף (הכוונה לבשר של חיות כשרות שלא נשחטו או שלא הוכשרו כדין) והשנייה לאסור על יבוא, גידול וממכר של חזירים. דפנה ברק-ארז מסבירה, כי הסיבה למעורבות של הציבור הדתי בניסיון לעצב את הפרהסיה הציבורית בהקשר לאכילת חזיר נבעה משינויים שחלו בשוק במהלך המלחמה. כך סיפר בזיכרונותיו עובד עיריית תל-אביב, פעיל הפועל המזרחי חיים ברוידא:

פרצה מלחמת הקוממיות, אותם קצבי הטריפה שעסקו במכירת בשר טריפה, בלבד, גבר תיאבונם. הם רכשו להם בזה אחר זה רפתות ואורות בפרדסי הסביבה. בייחוד ביישובי בית-דגן, אזור, רמלה ולוד, התקינו בהם דירים לגידול חזירים ונחירתם במקום.

לפי המספרים שבידינו היו קיימים יותר מ-40 דירי חזירים בסביבות תל-אביב, שסיפקו לעיר מאות קילוגרם בשר חזיר ומוצריו, יום יום. מ-2-3 אטליזי טריפה בתחילה, הגיעו אח"כ לעשרות אטליזים לטריפה ובשר חזיר, מלבד בתי חרושת המייצרים מוצרי בשר חזיר, בכמויות גדולות, לחנויות ולמסעדות, בריש גלי וללא רתיעה.

(חיים ברוידא, תל-אביב 1977, עמ' 199)

בטענות של ברוידא היה ממש. חבר הכנסת אברהם דויטש (אגודת ישראל), בדבריו בפני מליאת הכנסת, טען אף הוא כי במקומות רבים (בייחוד בקיבוצים) החלו מגדלים חזירים. מדבריו עולה, שכלכלנים דווקא ציינו לחיוב את התרומה האפשרית של גידול חזירים למאכל, הן כדרך לספק את התצרוכת הפנימית והן כדרך לחסוך במטבע זר.

בסמוך לבחירות הכלליות הראשונות, שנערכו בינואר 1949, הממשלה קיבלה החלטה לייבא בשר בהסכמה של שני שרים (שאחד מהם דתי). כתוצאה מכך היא כמעט חדלה מיבוא בשר טרפה קפוא. עם זאת, לעתים אירע שכשרותו של הבשר שנרכש נפסלה, וכדי למנוע בזבוז, בכל זאת נמכר הבשר לציבור באמצעות האטליזים הבלתי-כשרים. המאמץ להביא ארצה בעיקר בשר כשר הקשה על אספקתו של מה שהציבור סבר שהוא מנה ראויה של בשר ועורר זעם מתמשך בחוגי השמאל. אלה טענו, שהחלטה גורפת זו מונעת בשר מפיו של כלל הציבור ופוגעת גם בתזונה של שומרי הכשרות, מפני שאז יש תחרות של הצרכנים על אותו המלאי, העולה במטבע חוץ נדיר ויקר. במהלך שנת 1951 חלה הידרדרות במצב האספקה של מוצרים רבים ובכלל זאת באספקת בשר. בשל המצוקה, חולק לאוכלוסייה גם בשר לא-כשר בקופסות שימורים ומשום כך הוויכוח עם הדתיים והחרדים שב והתלהט.

ויכוח זה עלה לעתים תכופות על סדר היום הציבורי במשך כל שנות הצנע, אך חרף המחאה ובשל העובדה שגידולם של חזירים הוא הגידול המשתלם ביותר מבחינה כלכלית (בכפוף למזונות המסופקים להם), המדינה לא מנעה גידול חזירים ומכירת בשרם, כי אספקתם שירתה את הצורך הגובר בבשר. המדינה אף פיקחה על חלוקתו של מוצר זה. משום כך, בשנת 1953, בשעה שהתקיים דיון על שתי הצעות חוק שנועדו לאסור גידול חזירים, הותקפו חברי הכנסת החרדים: "אפשר לדאוג לעניני דת במדינה רק כשנמצאים מחוץ לקואליציה; החזיר היה כשר, בעת שכל החזית הדתית ישבה בקואליציה, ונעשה טרף רק כשסיעה אחת שלה עזבה את הקואליציה" (דברי הכנסת, כרך י"ג, 4.3.1953, עמ' 854). כיוון שהממשלה לא ששה לפגוע בענף חקלאי מוצלח זה, הועלתה הצעה לייצא את החזירים שגודלו בארץ ולקנות בתמורה אפרוחים של אווזים וברווזים ומספוא. חשוב לציין עם זאת, שהממשלה השקיעה ממון רב במשלוח של רבנים, משגיחי כשרות ומנקרים לחו"ל במטרה לייבא לארץ בשר כשר בכמות מספקת.

צריכת בשר וזהות לאומית

במאבק על כשרותו של הבשר, במניעת יבוא וממכר של בשר בקר טרף ובמניעת היבוא, הגידול והממכר של בשר חזיר, נכרכו ממדים שונים: ראשית, היה במאבק זה ממד חברתי – שיסודו בתחושה של חוסר שוויון, שנית, היה בו ממד כלכלי שיסודו בעלויות היקרות הקשורות ביבוא של בשר כשר

ובקשיים הלוגיסטיים שהיו כרוכים בכך. כן נכרך בו ממד פוליטי – שסביבו התלכדו הדתיים והחרדים מזה ומפלגות השמאל מזה: החרדים היו חרדים לגורל שמירת הכשרות והחילונים חששו לגורל החירות לבחור מה יניחו בצלחתם. עוד ממד פוליטי התגלם בגורלם של השרים שעסקו בקיצוב: דב יוסף שילם בכסאו על המחסור ונדחק אל מחוץ למשרד האספקה והקיצוב שבוטל בשנת 1950, ואילו פנחס לבון התפטר ממשרד החקלאות בשנת 1951 לאחר שכספים שגייס בחו"ל לצורך הטבת מצב התזונה הועברו על-ידי משרד האוצר לצרכים אחרים. בצד ההיבטים המעשיים, היה זה גם מאבק סמלי על עיצוב גוף האומה ודמות המדינה, ומכאן שאכילת בשר חזיר גונתה לא רק על-ידי חרדים או דתיים אלא גם על-ידי חילונים. כך למשל התפרסמה ב**דבר** (ביטאון ההסתדרות) ב-18 בפברואר 1948, בעצם ימי המלחמה, קריאה להימנע מהנוהג הנפשע של צריכת בשר חזיר. הכותב טען, שכדי להימנע מקניית בשר חזיר מן האויב ולסייע בכך למאמץ המלחמתי שלו, הוחלט על יבוא של בשר חזיר קפוא. הוא מחה על כך, אם כי סבר שאין להימנע מאכילת בשר חזיר מטעמים דתיים או לאומיים, אלא מטעמים אחרים: הטעם הראשון היה הערכתו, שצריכת בשר חזיר אינה מתאימה לאקלים החם של הארץ ומזיקה לבריאות, ומכאן שהיא פוגעת בחוסנו הגופני של היישוב; כן מחה על עצם היבוא של בשר וטען שיש לצרוך אך ורק מתוצרת המשק העברי; מה שהניע לדעתו את היהודים לצרוך בשר חזיר היה מניע פסיכולוגי – היה בכך משום התרסה נגד ההלכה והדתיים, התרסה שמקורה עוד בתקופת ההשכלה. מעניין לגלות, שבשר הצטייר לא רק כמקור לכוח, אלא גם כמקור אפשרי לחולשה – חולשה פיסית (לפי הגישה בכתבה ב**דבר**) או חולשה מוסרית (שהתגלמה במאבק של החרדים והדתיים).

המאבק החקיקתי שנועד למנוע את גידולם של חזירים על אדמת ארץ ישראל החל כאמור בשנת 1953, בשעה ששיאו של המחסור בבשר כבר חלף ובשעה שאגודת ישראל לא הייתה עוד חלק מהקואליציה. לכנסת השנייה הוגשו שתי הצעות חוק, האחת של שלמה לורנץ מאגודת ישראל והשנייה של קבוצה של חברי כנסת מאגודת ישראל, המזרחי ומפא"י. הנימוקים לשתיהן היו דומים: שני החוקים התבססו על טענות בדבר מעמדו של החזיר בהיסטוריה היהודית. אך שלמה לורנץ עצמו ביקש להדגיש, שהוא אינו מגיש את הצעת החוק מנימוקים הלכתיים אלא מנימוקים לאומיים: לטענתו, רוב היישוב היהודי בישראל סולד מן החזיר "המזכיר את דיכוי העם וביטול חירותו" (**דברי הכנסת**, כרך י"ג, 4.2.1953, עמ' 639-640).

הממד הסמלי המיוחס למזון ניכר לא רק בהתייחסות לאכילת בשר טרפה או בשר חזיר, אלא לכלל המזון שצרכו האזרחים הישראלים. כך למשל קרא יעקב אורי (מפא"י) בסתיו 1951, בשעה שמצאי המזון היה מצומצם מאוד, הן

בשל בצורת קשה והן בשל הצמצום ביבוא בשר בגלל מחסור חסר תקדים במטבע חוץ, כי:

אין מצב-התזונה בארצנו עלוב במידה כזאת, כפי שתיארו מעל במה זו. [...] גם באביב זה היו עודפים גדולים בגזר, חסה וירקות חורף אחרים. יש דגים [...] יש ביצים וחלב ויש גם מעט פרי, ענבים, תאנים וגם בצבר כל נזלול. גם כוס מיץ נמכר עוד, בלי קיצוב, בכל פינה. [...] אם נדע קודם-כל אנו, בעצמנו הוותיקים, לסבול קצת בגבורה כאשר סבלנו בעבר, ולא נשאף לעשירות [...] עלינו לסבול קצת בהווה כדי שנוכל להתפתח לקראת העתיד.

(**דברי הכנסת**, כרך י', 17.9.1951, עמ' 60)

אורי העלה על נס שני ערכים – האחד צריכה (גאה) של מוצרי המשק העברי, והאחר – הסתפקות במועט, הצטמצמות, הקרבה עצמית וויתור על עונג. כל אלה, כפי שראינו בפתח הדברים בדיון של פרמה רוי על גנדה, הם ערכים אוניברסליים שאפשר לגייסם למאבק לאומי. מדיניות הצנע אומצה אמנם כמדיניות רציונלית שנועדה למנוע רעב ולאפשר עלייה המונית, אך היו לה גם ממדים סמליים. הצנע נתפש כאמצעי לבניין אומה בכך שאפשר עלייה וחלוקה של המזון בין כל חברי האומה, וכן כאמצעי לעיצוב הגוף הלאומי כגוף חסון מבחינה מוסרית.

אבל התביעה מן הגוף לציית לצורכי בניין האומה לא תמיד נענתה בחיוב. כך למשל כתב אזרח, שחתם על מכתבו בשם בנימין הרעב, אל עורך הפלסטיין פוסט:

בהיותי בעל-מקצוע עצמאי, אינני חבר בשום ארגון [עובדים] ומשום כך המפקח על המזונות אינו רשאי להעניק לי תוספת מזון המוענקת לעובדים האחרים שהתמזל מזלם להיות מועסקים על-ידי מישהו אחר. גופי הבור והבלתי-פוליטי, עדיין תובע את מנת הקלוריות היומית שלו.

(ארכיון המדינה, משרד האספקה והקיצוב, ג 216/41, 30.1.1950)

הכותב מציג את הגוף (ולא את הנפש) כמי שזקוק למזון – ההזדקקות בעיני הכותב היא מובנת מאליה, טבעית ואינה נושאת עמה מטען עודף כזהות פוליטית; ואילו הדרישה להגביל את הגוף היא זו שאינה מובנת מאליה. ומכאן שההגבלה של הגוף – היא זאת הנושאת את ערכי התרבות; כך במאבק הדתי נגד אכילת בשר לא-כשר, כך גם בדברי אורי התובע הסתפקות במועט או בצמחונות של גנדה. הגוף המשתוקק הוא הגוף ה"נורמלי" הטבעי ואילו הגוף המסתגף הוא זה שמבקש לסמן את גבולות הלאום או את חוסנו המוסרי של היחיד. בה בעת, ההזדקקות של הגוף למנת הבשר נתפשה גם כאמצעי לבנייתה של אומה חסונה מבחינה פיסית. ומכאן שבעת ובעונה אחת היו קיימים בתרבות ההגמונית לפחות שני מסרים סותרים – מצד אחד נשמעה תביעה להסתפקות במועט ולהצטמצמות, מהצד האחר הצמיחה האידאולוגיה הציונית את יהדות השרירים

– את הדימוי הגברי החדש של הגוף החסון ובעל התיאבון הבריא, ששימש בתרבות העברית החדשה את דמותו של הלוחם העברי הנועז וליווה את הציזביטים על עלילותיהם של פלמ"חניקים "סוחבי" תרנגולות וחובבי קומזיצים.

רעב לבשר

הקשר המובהק שבין צריכת בשר לחוסן גופני (מעבר לדין הפיסיולוגי באספקה של חלבונים מן החי) עלה במכתבים של אזרחים לרשויות שונות. בעל אטלז משכונת מוגרבי כתב לעיריית תל-אביב וביקש שיאפשרו לו לחלק באטלזיו בשר קפוא ללקוחותיו בשכונת העוני, ונימק זאת כך: "בשכונת הנ"ל גרים כ-2,500 נפשות ומאז המחסור בבשר אין להם בשר, ושם גרים מדלת העם, אנשים עמלים ועובדים קשה וזקוקים להזנה המחזקת את הגוף" (ארכיון עיריית תל-אביב, V 5/3, אל המחלקה הכלכלית מאת אלכסנדר בשרים, 2.4.1948).

תלמיד כיתה ו' מתל-אביב כתב לשר יוסף: "אני מאיר [...] מרגיש השנה ירידה בכחי. אשתקד ראו אותי חבירי כהחזק ביניהם. והשנה הם לועגים ממני. אני מבקש מכב' השר לתת הוראה שאקבל מנות נוספות – בבשר וביצים וחלב וכשאגדל אשרת את המדינה בעוז ובמרץ" (ארכיון המדינה, משרד האספקה והקיצוב, ג 216/19, אל דב יוסף מאת מאיר כ., 9.12.1949). אמציה בן העשר וחצי, שתואר את עצמו כחלש ורזה, ביקש אף הוא תוספת דומה של חלבונים מן החי וכתב לשר שהוא "ודאי אוהב ילדים ודואג לבריאותם [ולכן מבקש] שתאפשר לי לקבל תוספת מזון הדרושה מאוד לבריאותי כדי שאוכל לגדול ולהביא תועלת למולדת" (ארכיון המדינה, משרד האספקה והקיצוב, ג 216/19, אל דב יוסף מאת אמציה צ., י"ד כסלו, תש"י). בתשובה שקיבל מאיר כתבה לו המזכירה בלשכת השר, כי דייסות דגנים ואבקת חלב, שאותן אפשר להשיג ללא הגבלה – ערכן התזונתי חשוב לא פחות.

הצורך בבשר הוצג בפניות אלה כאמצעי לבניית של אומה חסונה – אומה של פועלים ולוחמים. גם תשובת המזכירה בלשכת השר היא ברוח דומה – השיח הוא שיח תנועלתי – האזרח מבקש בשר כדי להיטיב ולשרת את צורכי המדינה. אבל היו גם פניות אחרות שבהן הושם דגש לא על תרומה לכלל, אלא על תשוקה. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא מכתבה הקצר והמאוייר של הילדה גיטלה אל דב יוסף, שר האספקה והקיצוב: "לדוב יוסף, אני רוצה לאכל בשר בכל יום ולא רק ביום אחד" (ארכיון המדינה, משרד האספקה והקיצוב, ג 218/29, 14.3.1950).

תשובת מזכ"ל המשרד הייתה נחרצת:

שר האספקה והקיצוב בקשני לאשר קבלת מכתבך ולהודיעך, כי במקום לכתוב על מאוייך ולהתאמן בציורי בשר, טוב היה לו היית נותנת דעתך לכך – בהסתכלך באורחות חייהם של המבוגרים ממך – שאם את תאכלי

יותר בשר, הרי ייתכן שאביך או חבריו, לא ימצאו עבודה במפעלים שהם מועסקים בהם ולא יהיה לאל ידם לקנות לך אפילו לחם; וזאת כי הכסף המוגבל העומד לרשות מדינתך הצעירה אינו מספיק להאכילך בכל מטעמי אוות נפשך וגם לקנות את המכונות והחמרים הדרושים להעסקת הוריד וחבריהם, הבאים מהגולה ארצה.

(ארכיון המדינה, משרד האספקה והקיצוב, ג 218/29, אל גיטה ש. מאת המנהל הכללי, 30.3.1950)

במענה זה ניכר הגינאי של הפקיד לתשוקה העירומה. מאווייה של הילדה, המטעמים שהיא משתוקקת אליהם פסולים בעיניו כפי שהגעגועים לסיר הבשר שבמצרים היו פסולים בעיני משה והאל. הפקיד משיב לילדה בשפה רציונלית-כלכלית וגם בשפה אידאולוגית: הכסף דרוש למשרות, אך נדמה שהוא גם אומר לה "שקט, עכשיו בונים אומה", ואין שעה היסטורית זו מתאימה לתשוקות של הגוף הבלתי-מושמע, המבכר מזון (ועבדות במצרים) על פני חירות וריסון.

אבל התשוקה הרימה ראשה, וגם אם נעטפה בהצדקות שונות אי-אפשר היה להתעלם ממנה. הציבור הדתי תבע שוב ושוב שיסופק לו בשר כשר ולא היה מוכן להתפשר ולצרוך חלופות שהוצעו לו. כך טען בביקורתיות רבה שר החקלאות פנחס לבון במענה לדרישות אלה:

אם אנו נותנים תמורת הבשר צרכי אוכל אחרים לאלה שאינם יכולים או אינם רוצים לאכול את הבשר הזה, הרי זה צודק; וכל מי שמגדיר זאת כזוילה, אומר דברי תיפלות [...] אנו יכולים לתת רק מה שיש לנו. אני רוצה להגיד ליהודים דתיים, או לאלה המדברים בשמם, שלגבי יהודי דתי אין זה קרבן כל [כך] גדול לאכול קרפיונים וביצים במקום בשר זה – אם הוא בשר פיגול ואם אי-אכילתו של הבשר הזה הוא ענין דתי, ענין של השקפת עולם. [...] מה הדבר האיום והנורא בזה, שחלק של הישוב יקבל תוספת ביצים וקרפיונים וחלק את הבשר הזה? אילו היה לנו בשר כשר לתת ליהודים דתיים, היינו נותנים ברצון.

(דברי הכנסת, כרך י', 17.9.1951, עמ' 74)

אבל את הרעב לבשר (בקר או עוף) אי-אפשר היה לספק בדגים. בדצמבר 1948 תואר שר העלייה והבריאות משה שפירא מהפועל המזרחי את המחסור בבשר כשר כמצב של רעב – זאת למרות שהיה אפשר להשיג חלופות: "מצב משונה זה העמיד הרבה משפחות בפני נסיון מר מאד, כי עמדה לפניהם הברירה: או להרעיב את הילדים, או להטריף את המטבח. רבבות משפחות במדינת-ישראל מרעיבות את ילדיהן ואינן נכנעות למציאות הקשה" (דברי מועצת המדינה הזמנית, כרך 2, 16.12.1948, עמ' 20).

ואילו אזרח מן השורה התלונן בפני מנכ"ל משרד האספקה והקיצוב וטען, כי מאז ילדותו ובשל חולשת לב הוא זקוק למנה כפולה של בשר, ואילו המחסור גורם להידרדרות במצב לבו ואף לכאבי ראש ומתיחות עצבים.

חנות דגים, שנמכרו ללא הגבלה, שנת 1949

להגדיל עוד את צריכת הדגים בקרב האוכלוסייה כדי להגדיל את צריכת החלבון. במענה לתהייתו השיבו שניים מן הרופאים שנכחו בישיבה, שהירידה בפריון העבודה נובעת מסיבות פסיכולוגיות, כיוון שאנשים מאוזבים מן הארוחות שהם אוכלים. מומחית התזונה שרה בבלי הוסיפה והסבירה שהציבור מואס בדגים ומשתוקק לבשר. בסיכום ששלחו חברי הוועדה לשר ובו דרשו את הגדלת הקצבת הבשר נטען, שלבשר ערך מיוחד כמצרך המעורר תיאבון ושעל-ידי הגברת התיאבון ישופר מצב התזונה בכללותו. הוועדה טענה עוד, שספק גדול אם אפשר להגדיל את כמות הדגים הואיל ובמצרך זה הגיעה האוכלוסייה למצב של רוויה. שנה מאוחר יותר הסביר ד"ר ולטר אבלס, מנהל קופת חולים כללית בירושלים, את המיאוס מן הדג והתשוקה לבשר בצורך של בני האדם בגיוון של המזון: "כשהיה דג הפילה חומר מזוני עיקרי יחיד, נמנעו הכל מלאכול אותו והפכו אותו לשם דבר הבא לסמל את האספקה הלקויה" (מ' דפני, "הצנע – ומצב בריאותם של האזרחים", **ידיעות אחרונות**, 19.11.1951, הארכיון הציוני (3) S71/783).

בזיכרונותיו כתב דב יוסף, מזוויית הראייה של הזמן שחלף ואולי גם בעקבות התבגרותו שלו, כי היסוד האחד שניתן לומר עליו כי הספקתו הייתה מועטת היה חלבון בעלי-חיים. אבל גם הוא היה מצוי בכמויות מספיקות לציבור אילו אכל יותר דג קפוא ואילו השתמש במידה מרובה יותר באבקת-חלב, שני

חבר הכנסת שמעון גרידי מסיעת התימנים הסביר תשוקה זו בהרגלי צריכה עדתיים:

לגבי דידנו, התימנים, ואולי גם הספרדים, וייתכן שגם הערבים – הרי מה שקיים היום איננו מינימום של אספקה, אלא מחסור גמור. [...] ידוע שמזון העיקרי של שכבות אלה הוא בעיקר קמח, בשר ושמן-זית. מינימום האספקה הקיים עתה אין בו כלל ועיקר משום סיפוק כלשהו של צרכי השכבות האלה. התימנים אינם רוצים בלחם המצוי בשוק; [...] כן הדבר בבשר. ידוע שמשגיגים בשר על אף כל הצרות, על אף המאסרים והקנסות הכבדים. משגיגים בשר ואוכלים בשר, מאחר שאין הם מסתפקים בכמות הניתנת.

(**דברי הכנסת**, כרך י', 17.9.1951, עמ' 67-68)

חבר הכנסת שלמה לורנץ (אגודת ישראל) תיאר את מצבו של היישוב עקב מצוקת הבשר כמי שסובל "[ה]סבל פיסי ופסיכי גם יחד" (**דברי הכנסת**, כרך י', 17.9.1951, עמ' 65). ישראל ישעיהו שרעבי (מפא"י) ביקש מהציבור – "הביטו לברית ההיסטורית שלנו ואל תפנו לא אל יצר התשוקה הגדולה לאכילת בשר, שלצערנו אין בידנו עכשו להשביעו" (**דברי הכנסת**, כרך י"ג, 4.2.1953, עמ' 641).

בישיבות של ועדת מומחים לתזונה ורופאים, שזימן שר החקלאות פנחס לבון, נדון מצב התזונה של האוכלוסייה וההסברים האפשריים לירידה בפריון העבודה. אחד הפקידים שנכח בישיבה התקשה להבין מדוע אי-אפשר

פריטים שהיה באפשרותו לקבלם. הקושי שבדבר היה פשוט למדי ואנושי מאוד: בני-אדם לא רצו חלבון בעלי-חיים – הם רצו בשר.
(דב יוסף, ראו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 235)

מאמץ חריג להתגברות על תשוקות והרגלים

היום מחלקים עופות. האזמל שבידי הקצבית עולה ויורד לתוך בשר העוף ונובר בין העצמות, דפיקת פטיש מתזזה אברים וקרעי בשר סביב. רגלי תרנגולות נושרות, כבדי העוף נערמים בצד, הקרביים מוצאים ביד מגואלת בדם בתנועה זריזה ובטוחה. אין כאן כל מקום לאסוציאציות על בשר חי שנשם ופרפר בעולמו של הקדוש-ברוך-הוא ושנערף למאכל אדם. איש אינו בוחל במחזה. יותר מדי מעשית וריאלית היא הגישה למצרכי המזון שלנו. העיקר הוא – להשיגם!

(”עשר שעות בשבוע”, הארץ, 1.7.1949, הארכיון הציוני, S71/784)

טקסט זה, המצביע על תחושות אשמה על הרג בעלי החיים למטרות אכילה, הוא יוצא דופן בתקופת הצנע, שבה לא מצאתי ביטויים אחרים של תחושות אלה או גילויים של אחריות כלפי רווחתם של בעלי חיים המיועדים לאכילה. בשלושת העשורים האחרונים, אם בגלל שאלות של בריאות או בגלל שאלות של מוסר, צריכת הבשר במערב נמצאת בירידה. משום כך קשה לנו אולי כיום, מי שחיים בתרבות של שפע ושל אשמה, לתפוש כיצד בשר היה מוצר נחשק כל-כך. כיצד אפשר להסביר את התשוקה לבשר? תשוקה שהייתה כה עזה עד שהובילה להפרה בוטה של משפט דתי ושל מסורת עתיקת יומין? שהובילה להפרה של שלטון החוק? שהובילה לשתוף פעולה בין יהודים וערבים, כלומר עם האויב בעת המלחמה ולאחריה?

גם אם בבסיסה של התשוקה האנושית לבשר עומדים צרכים פיסיולוגיים, אין ספק שלתרבות בזמן נתון יש משמעות עמוקה בקביעת העדפות של צריכת מזון. בתרבות הישראלית של ימי ראשית המדינה מילא הבשר תפקיד חשוב בעצם העדרו. יחד עם סיגריאות, סוכר וקפה הוא נחשב לפריט מזון שהעדרו לא רק גורם לחולשה גופנית, אלא שהוא גורם לעצבנות, לחוסר שקט חברתי ולירידה במוראל של הציבור. המחסור בבשר כשר הוביל להתגברות על מחסומים דתיים ותרבותיים ולצריכה של בשר טרפה ואף של בשר חזיר. בשל המחסור הממשלה אפשרה גידול חזירים וממכר בשרם ואף פיקחה על כך. התשוקה לבשר סייעה, כך נראה, להתגבר על עכבות של חלק מן הציבור, ואלה שהתגברו על עכבותיהם אפשרו לאלה שלא עשו כן לצרוך בקר שיובא במאמצים רבים מחו”ל. היה בכך משום פתרון שהוכיח את הפרגמטיות של ממשלת מפא”י, שעל אף חילוניותה הייתה קשובה לממדים הסמליים של אכילת בשר חזיר. העובדה

שחלקים בציבור צרכו בשר זה מראה, שצריכת הבשר הייתה חשובה מערכים אחרים, וכי לנוכח המחסור הייתה החשיבות של הכללת בשר בתפריט גדולה ממקורו של בשר זה. החשש שעליו הצביעו חברי הכנסת החרדים והדתיים, מפני הידרדרות אפשרית של חלק מאוכלי הכשרות לאכילת מאכלות לא-כשרים, מעיד על הרעב לבשר. כמו כל קבוצה אחרת באוכלוסייה, גם החרדים והדתיים ביקשו לעצב את האומה בצלמם ומתוך זיקה לכללי הכשרות שעליהם הקפידו. זעקתם הייתה מושתתת כנראה על תפישה הגורסת, שאדם הוא מה שהוא אוכל וכי עצם השמירה על הזהות היהודית נתון בסכנה, בייחוד כאשר מדובר במדינה בהקמה שבה לכל היבט סמלי יש חשיבות מיוחדת.

המחסור במזון בתקופת הצנע הוביל לקושי ממשי של האוכלוסייה להתמודד עם השינויים הבלתי-צפויים והבלתי-נשלטים בחיי היומיום. חוסר היכולת המתמשך של האוכלוסייה לשמור על הרגלי התזונה המקובלים עליה, הוביל להתמרמרות, לירידה באיכות החיים, להידרדרות בריאותית (לפחות אצל חלקים מסוימים באוכלוסייה) ולירידה בפריון העבודה. במשך רוב התקופה ובקרב רוב האוכלוסייה לא שרר רעב, במובן של מחסור מוחלט בקלווריות זמינות, ולרוב המחסור בחלבונים מן החי לא היה קיצוני – דגים קפואים שיובאו מחו”ל ואבקת חלב רזה מילאו מקום זה בסל המזונות הישראלי. ואולם, בכך אולי היה כדי לענות לדעת מומחים על צרכים גופניים מינימליים, אך נראה שלא היה בכך משום מענה לצרכים תרבותיים-סמליים ולתשוקות פיסיות ופסיכולוגיות.

מקומו המרכזי והמכובד של הבשר בתזונה האנושית בכלל ובטקסי היומיום והחג בפרט זכה לתיאור ולהסבר מעמיקים. מרי דאגלס (Douglas), למשל, תיארה את מבנה הארוחה במשפחה ואת הקשר ההדוק שבין מזון (ומשקה) ליחסים חברתיים. היא הראתה כיצד מבנה המנות בארוחה והרכבה משמר או מבנה את לוח הזמנים של היום, השבוע והשנה. כיוון שבשר ודגים משמשים לא רק רכיבי תזונה אלא גם מערכת של סמלים, הרי ששיבוש האספקה גורם לשיבוש הריתמוס של היומיום ומערער את תחושת השגרה. הניסיון להשלים את החסר על-ידי שימוש בתחליפים, לא היה בו כדי להשלים או לגשר על חסרים סמליים – על קטגוריות שונות וריקות. ראינו שבשל הבנה אינטואיטיבית זו, השתדלו הרשויות לדאוג למנות גדולות באופן יחסי של בשר, ביצים ודגים לקראת החגים.

היבט נוסף הקשור בקושי של הישראלים הראשונים להתמודד עם העדרו של הבשר משולחנם, הוא ההעדפה של בני-אדם לצרוך את המזון המוכר להם. האדם הניזון ממזון בלתי-מוכר, אינו בטוח בערכו הסמלי של מזון זה וגם לא בערכו הפיסיולוגי. לעומת זאת שמירה על הרגלי תזונה ועל דפוסי מסורתיים מייצרת תחושה של קרבה ודמיון למי שאוכלים מזון דומה לשלנו, וכן תחושה של המשכיות של

העבר הפרטי והקולקטיבי שלנו. היבט זה בולט בדבריו של חבר הכנסת גרידי שהובאו לעיל.

משנת 1948 ועד שנת 1951 הגיעו לישראל כ-750 אלף עולים והכפילו את האוכלוסייה היהודית. בעקבות אותו גל עלייה, קרוב לאחד מתוך שני ישראלים היה עולה חדש. קשה לדבר על מטבח ישראלי אחד באותה תקופה, בשעה שמהגרים מאירופה, מאסיה ומאפריקה הגיעו בהמוניהם לחופי ישראל ובארץ חיו קהילות מגוונות ובהן מיעוט ערבי גדול. עם זאת, מגבלות הצנע הובילו למעשה לבנייתו של תפריט ישראלי, שהיה מותאם יותר לצריכה של יוצאי אירופה (הן בשל צריכה מוגברת של מוצרי חלב וביצים, לרבות אבקת ביצים ואבקת חלב, הן בשל מחסור בתבלינים). אף-על-פי-כן, מהגרים עשו מאמצים רבים לשמור על הרגלי התזונה שלהם – לפחות בשנות ה-50 המוקדמות, ואילו ישראלים ותיקים עשו גם הם מאמצים להשלים את החסר, בייחוד כשדובר בתזונתם של ילדים.

ילדים היה מקום של כבוד בחברה הישראלית באותה התקופה, ולכן אפשר למצוא מכתבים שכתבו ילדים או שנכתבו בשמם של ילדים אל השרים האחראים לתזונה, בבקשות להגדיל את מנת הבשר שלהם. הוריהם סברו מן הסתם, שפנייתם של הילדים תועיל במקום שפנייה של מבוגרים נכשלה. אך בעוד שפנייתם של בנים להגדיל את האספקה של הבשר כדי לאפשר צמיחה תקינה ותרומה אפשרית לקהילה בעתיד, נענתה במידה של סובלנות דידיקטית, הרי שפנייתה של גיטלה להמציא לה עוד בשר כדי לספק תשוקה שאין לה מטרה מוגדרת זכתה למענה בוטה במיוחד – אולי גם בגלל שהפונה הייתה ילדה ואילו אכילת בשר משויכת מבחינה מגדרית לגברים.

מטרת הציונות הייתה אמנם הקמת אומה נורמלית, אבל נסיבות ההקמה של האומה תבעו מאמץ חריג והתגברות על הנטייה הטבעית להמשכיות, לפחות בכל הקשור להרגלי התזונה. בתביעה לשינוי לא היה משום ייחוד כשלעצמה – הרי ישראלים, עולים כוותיקים, נתבעו לשנות את שפתם, לבושם ומנהגי היומיום שלהם, אלא שהדרישה לצמצם באופן קיצוני את צריכת הבשר היה בה משום סתירה פנימית בתפישה האידאולוגית עצמה. אסקטיות הייתה אכן מאבני היסוד של תרבות הצבר, כפי שהראה עוז אלמוג, אבל בצד האסקטיות במגורים, בלבוש ואפילו במזון, הצבר אמור היה להתאפיין בתיאבון בריא המבטא את המפנה הגופני שחל בגבר היהודי החדש. דיוקנו של הלוחם העברי במלחמת העצמאות לא היה מעולם כשל גבר צמא־דם, אבל באופן מעשי, הצבא עשה מאמץ רב כדי לספק ללוחמים די בשר, והנהגת היישוב בכללותה, העדיפה את הלוחמים על פני האוכלוסייה האזרחית בהקצאת בשר. גם לאחר שתמה המלחמה, העלו מומחי התזונה והבריאות דרישה להגדלת מנת הבשר כיוון שמוצר זה נחשב מעורר תיאבון. בדרישה זו יש כדי לחזק את הטענה, שבנייתה

מחדש של האומה באה לידי ביטוי בעיצובו של הגוף הישראלי כגוף בריא המתאפיין בתיאבון בריא – כלומר בגוף שהוא מלא תשוקת-חיים וארציות – ניגודו של הגוף הגברי הגלוי הרוחני והחלוש. תביעה זו לגוף החסון עמדה בסתירה גורפת להתגשמותו של חלום קיבוץ הגלויות – שמשמעותו הלכה למעשה הייתה מאות אלפי פיות נוספים להאכיל.

* * *

תודתי נתונה לענת הלמן שהזמינה את גרסתו האנגלית של מאמר זה. אני מודה גם לחזקי שהם, שלום רצבי, פנינה להב, יעל דר וגדעון פלד על התובנות ועל הזיכרונות שלהם. תודה מיוחדת לחברתי איבט דה-סמיט שבביתה, שעל שפת הים הצפוני, כתבתני את המאמר.

לקריאה נוספת:

עוז אלמוג, **הצבר – דיוקן**, תל-אביב: עם עובד, 1997.

נמרוד הגלעדי, "השוק השחור והתגבשותה של החברה הישראלית: ממלחמת העולם השנייה ועד לימי הצנע", עבודה לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, 2011.

מרווין הריס, **פרות קדושות וחזירים משוקצים**, רמת גן: מודן, 1987.

דב יוסף, **יונה וחרב**, רמת גן: מסדה, 1975.

משה נאור, **בחזית העורף, תל-אביב והתגייסות היישוב במלחמת העצמאות**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2009.

ענת שטרן, "מערכת השיפוט של צה"ל במלחמת העצמאות", עבודה לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, 2010.

Dafna Barak Erez, **Outlawed Pigs: Law, Religion, and Culture in Israel**, Madison: University of Wisconsin Press, 2007.

Mary Douglas, "Deciphering a Meal", *Daedalus* 101 (1), 1972, 61–81.

Nick Fiddes, **Meat: A Natural Symbol**, London: Routledge, 1991.

Marvin Harris, "The Abominable Pig," in Carole Counihan and Penny Van Esterik (eds.), **Food and Culture — A Reader**, New York: Routledge, 2013, 59–71.

Parama Roy, "Meat-Eating, Masculinity, and Renunciation in India: A Gandhian Grammar of Diet", **Gender & History** 14 (1), April 2002, 62–91.

Frederick J. Simoons, **Eat Not This Flesh: Food Avoidances from Prehistory to the Present**, Madison: University of Wisconsin Press, 1994.

מקורות האירורים:

תמונה בעמוד 71: מתוך "הבלוג שעושה כבוד לקונספט"

תמונה בעמוד 75: לשכת העתונות הממשלתית, צילום: האנס פין

תמונות בעמודים 77, 81: לשכת העתונות הממשלתית, צילום: פריץ כהן